

Németh Boróka

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

Az elkövetői szándék megítélése az emberölésnél a római jogban a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján

I. Bevezetés

A római jogot az esetek többségében a magánjoggal azonosítjuk, megfeledkezve a közjogról, pedig már az ókori római jogrendszeren belül is megjelenik a *ius publicum* és *ius privatum* különválasztása, igaz, csak köz- és magánérdek mentén.¹ A mai kontinentális jogrendszerekben a büntetőjog közjogi jellegű jogág,² ezt jelzi többek között, hogy a bűncselekmények ma közüldözés alá esnek és közbüntetéssel sújtják azokat. A római jog lemondott a vagyon elleni és közönséges személysértésben megnyilvánuló bűncselekmények üldözéséről, átengedve azt a sértettnek, mivel a római állam nem rendelkezett mai kornak megfelelően kiépített nyomozó- és igazságszolgáltatási apparátussal.³ A római jogi kutatásban a hangsúly a magánjogra helyeződik, így a római közjog háttérbe szorul.

Habár a modern jogi dogmatika által kidolgozott fogalmakat teljesen nem lehet visszavetíteni az ókorba,⁴ ma már vitathatatlan, hogy az archaikus jog ismerte a különböző vétkességi alakzatokat, s a köztársaság korának végére meghatározóvá vált a szerződéses és a szerződésen kívüli károknál is a *dolus* és a *culpa*, mint a felelősségre vonást eldöntő szempontok.⁵ Bűncselekmény esetén bizonyos esetekben⁶ felróható volt a gondatlan elkövetés is (*culpa*), de a köztársaság korának végéig a gondatlanság csak cselekvésben nyilvánulhatott meg (*culpa in faciendo*), a mulasztásban megnyilvánuló gondatlanság (*culpa in non faciendo*, ill. *culpa in omittendo*) csak a későbbi jogban vált büntetendővé.⁷ A magánjogban a

¹ *Jusztinger János*: A büntetőjog-dogmatika és a római jogtudomány Zlinszky János kutatásainak tükrében. *Iustum Aequum Salutare* 2006/ 1. sz. (12. évf.) 1. o.

² *Balogh Ágnes — Tóth Mihály*: Magyar büntetőjog. Általános rész. Oriris Kiadó, Budapest 2015. 21. o.

³ *Benedek — Pókecz Kovács*: i.m. 315. o.

⁴ *Molnár Imre*: A jogellenesség és a vétkesség kérdése a római jogban. In: *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Studia Iuridica* 123, Pécs 1996. 209. o. [a továbbiakban *Molnár*: (1996a)].

⁵ *Molnár*: (1996a) i.m. 212. o.

⁶ Tipikus esetei a gondatlan emberölésnek többek között: D. 48,19,11,2: „*cum in venando telum in feram missum hominem interfecit*” (Amikor a vadászaton a vadra dobott fegyverrel embert találnak el.); D. 48,19,1,3: „*casu magis quam voluntate homicidium admisit*”. (halált okozó kocsmai verekedés esete); Gaius D. 47,9,9 „*vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur*” (amikor tűzvész okozása miatt hal meg valaki).

⁷ *Nótári Tamás*: Római köz- és magánjog. Lectum Kiadó, Szeged 2014. 330. o.

gondatlanság vétkességi alakzata már a preklasszikus — klasszikus kor fordulójára kialakult,⁸ de a büntetőjogi jellegű forrásainkban a gondatlanság gyakran összerosódott a szándékon kívüliséggel és a véletlen (*casus*) esetekkel.⁹

Napjaink törvénykönyvei a korábbiakhoz képest ma már jóval több esetben szankcionálják az egyes tényállások gondatlan (*culpa*) megvalósítását. Az ókori Rómában a gondatlan elkövetések büntetése kivételesnek számított, s főként a súlyosabb bűncselekmények, így emberölés, testi sértés, illetve gyújtogatás esetén fordult elő. Bizonyos esetekben azonban még a gondatlan emberölés is büntetlen maradt, és csak jelentős kriminálpolitikai szükséglet esetén szankcionálták.¹⁰

E tanulmánnyal az elkövetői szándék megítélését mutatom az emberölésnél a római jogban a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján.

II. A *lex Cornelia de sicariis et veneficis* és a szándékos emberölés

A királyság korának végére Rómában az emberölés bűncselekményét három tényállásba sorolták: *homicidium*nak nevezték az emberölést általában, *sicarius*nak a rablógyilkost és *veneficus*nak a méregkeverőt.¹¹

A köztársaság korára jelentősen finomítottak az emberölés tényállásán: kimondták, hogy az az emberölés, amely nem „*dolo*”, azaz nem szándékosan történik, nem büntetendő.¹² Az enyhítés ellenére a szándékos (*dolo sciens*) emberölés szankciója a halálbüntetés maradt, míg a gondatlanul, vagy véletlenül¹³ (*imprudens*) elkövetett emberölést lényegében büntetlenül hagyták. Ilyen esetekben a halál okozójának csupán annyi volt a kötelessége, hogy áldozzon fel egy kost nyilvánosan az áldozat rokonainak.¹⁴

Sulla egyik törvénye, a gyilkosokról és méregkeverőkről rendelkező¹⁵ *Lex Cornelia*

⁸ Zlinszky János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997. 38. o.

⁹ Azt Ulpianus is írja a D. 48,19,5,2-ben: „*Refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere.*” Azaz: a bűncselekményeket szándékosan vagy véletlenül lehetett elkövetni. A véletlen elkövetés eseteiben a szövegekben mindig ott van a gondatlan magatartás, amely a büntetés alapját képezi. Vö. MOLNÁR Imre: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei. In: Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Jur. et Pol. 73. Szeged 2012. 582. o.

¹⁰ Andreas Wacke: Fahrlässige Vergehen im römischen Strafrecht. Revue Internationale des Droits se l'Antiquité 26. (1979) 512. o.

¹¹ Zlinszky: (1997) i.m. 121. o.

¹² Zlinszky: (1997) i.m. 122. o.

¹³ Molnár: (1996a) i.m. 212. o.

¹⁴ Egyes szerzők szerint a kos feláldozása szakrális jóvátétel volt, mások szerint a rokonok vérbosszúját helyettesítette, megint mások a kos megölését szimbolikus halálbüntetésnek tekintették. Sárny: (2003) i.m.

¹⁵ Molnár: (2012) i.m. 579. o.

*de sicariis et veneficis*¹⁶ különböző tényállásokat tartalmaz, s azokat, akik emberölést követtek el, halálbüntetéssel fenyegeti.¹⁷ Hatálya eredetileg csakis a szándékosan elkövetett bűncselekményekre terjedt ki, s csak jóval később, több császári és szenátusi határozat révén vonatkozott a nem szándékos elkövetésre is. A törvény alkalmazását *Digestából* vett töredékekben leírtak alapján mutatom be.

A *lex Cornelia de sicariis et veneficis*¹⁸ az elkövető szándékát vizsgálta elsősorban, s nem a bűncselekmény eredményét tekintette mérvadónak. Ez fejlett jogrendszer tükröz, ugyanis a korai jogokra jellemzőbb, hogy a büntetőnorma megsértése vonatkozásában az eredményt veszik figyelembe, nem különböztetnek bűncselekmények között aszerint, hogy a szándék kifejezetten a sértésre, vagy csak magára a cselekményre irányult-e.¹⁹ A római jognál azonban elmondható, hogy már a kezdetekkor, a szakrális jogban vizsgálták a norma megsértőjének szándékát is, s a nem bűnös szándékkal okozott eredménynél könnyebben adtak lehetőséget a megváltásra (*compositio*).²⁰ Ezt az elvet írott jogként rögzítették a XII táblás törvényekben, amely kifejezetten különböztet azon elkövetések között, amelyeket rossz szándékkal (*dolo malo*), tudatosan (*sciens*), vagy véletlen (*casu*) követtek el.²¹

A klasszikus jogban a felróhatósághoz az elkövetőnek tudnia kellett cselekményének jogellenességéről. Így nem vétkezett, aki ingó dolgot úgy vett el, hogy nem tudta és nem is tudhatta, hogy az idegen tulajdon: a ténybeli tudatlanság mentesítette a felelősségre vonás alól²²

¹⁶ Több *lex Corneliának* (ezután rövidítve: *lex C.*) volt fontos büntetőjogi vonatkozása (így különösen a *lex C. iudiciariának* és a *lex C. deproscriptionének*), bizonyos Sullának tulajdonított törvények e jellege a szakirodalom szerint azonban kétséges (például *lex C. de pecatu*, *lex C. de ambitu*). Kijelenthető azonban, hogy a sullai törvények új korszakot nyitottak a római büntetőjog és büntetőeljárás-jog történetében. A legfontosabb büntetőjogi tárgyú törvényei a következők voltak: *lex C. de falsis*, *lex C. de sicariis et veneficis*, *lex C. de iniuriis*, *lex C. de adulteriis et de pudicitia*, *lex C. de maiestate*, *lex C. de repetundis*. Rotondi: *Leges publicae*. 522. o.; Földi: i.m. 307. o. Egyes *lex C.*-k emellett átmenetet képeztek *delictumok* és *crimenek* között ezzel is jelezve a két szféra közötti átfedéseket. Földi: i.m. 308. o.

¹⁷ Wacke: (1979) i.m. 516. o.

¹⁸ Cloud szerint a törvény pontos megnevezése: *lex Cornelia de sicariis et veneficiis*, míg Santalucia, Mommsen és a hazai szakirodalomból SÁRY a *lex Cornelia de siariis et veneficis* név mellett foglal állást. Cloud, J. D.: How did Sulla style his law de sicariis? *Classical Review* 18. évf. 2. sz. (1968) 140-143. o.; Bernardo Santalucia: *Studi di diritto penale romano*. L'Erma di Bretschneider, Róma 1994. 118. o.; Santalucia (1998) i.m. 146. o.; Sály: (2002) i.m. 66. o.

¹⁹ Zlinszky: (1997) i.m. 36. o.

²⁰ A korai jogokban a szándékoságot vélelmezték, s az ellenkezőjét kellett az elkövetőnek bizonyítania, sőt, erőszakos cselekmények esetén nem is adtak helyt az ellenkező bizonyításának, mert azt tartották, hogy az erőszakban mindig van rossz szándék („*in vi dolusines*”). Zlinszky: (1997) i.m. 37. o.

²¹ Ennek legalapvetőbb esete az emberölés, itt már ekkor elkülönült a szándékos és gondatlan eset is: ha az elkövető dolózusan cselekedett, akkor a *talio* elv alapján halállal büntették, míg a gondatlan elkövetőnek csak áldozati állatot vagy vérdíjat kellett adnia. Nótári: (2012) i.m. 329. o.

²² Lásd még: Molnár: (2013) i.m. 231. o., 584. o.; Heinrich Honsell: *Römisches Recht*. Springer, Berlin – Heidelberg 2015. 46. o.; Mommsen: i.m. 86. o.; D. 48,10,15 pr.: „[...] *ne vel is venia detur, qui se ignorasse edicti severitatem praetendant.*” azaz: „A jog nem ismerésére általában nem lehet hivatkozni.”

(*ignorantia facti excusator*). A jog nem tudása azonban nem mentesített senkit a büntetéstől. (*Ignorantia iuris cuique nocet*).²³

A legtöbb esetben a büntetőjogi felelősségre vonás előfeltétele volt a szándékosság²⁴ (*dolus*), s ahogy a modern jogokban,²⁵ úgy Rómában is különböztek a szándék két típusa között.²⁶ Eshetőleges szándék (*dolus eventualis*) alatt azt értették, amikor a cselekmény eredményére nem irányult akarat, míg egyenes szándék (*dolus directus*) esetén az elkövetőnek a jogellenes cselekmény eredményét is látnia és akarnia kellett.²⁷

Bizonyos esetekben²⁸ felróható volt tehát a gondatlan elkövetés is (*culpa*), de a köztársaság korának végéig csak cselekvésben nyilvánulhatott meg (*culpa in faciendo*), a mulasztásban megnyilvánuló gondatlanság (*culpa in non faciendo*, ill. *culpa in omittendo*) csak a későbbi jogban válik büntetendővé.²⁹ A magánjogban a gondatlanság vétkességi alakzata már a preklasszikus-klasszikus kor fordulójára kialakult,³⁰ míg büntetőjogi forrásainkban a

²³ Zlinszky: (1997) i.m. 37. o.

²⁴ Molnár: (2012) i.m. 581. o. és 585. o.

²⁵ A modern büntetőjogi tényállások a kontinentális jogrendszerekben alapesetben az elkövető szándékosságát követelik meg, a gondatlanság kivételes vétkességi alakzat; csak akkor büntetendő, ha ezt a törvény külön elrendeli. Vö.: 2012. évi C. törvény: 4. § (1) Büncselekmény az a szándékosan vagy – *ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli*- gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli. Ausztria: § 7 StGB Strafbarkeit vorsätzlichem und fahrlässigen Handels („a szándékos és a gondatlan cselekmény büntethetősége”); Németország: § 15 StGB Vorsätzliches und fahrlässiges Handeln („szándékos és gondatlan cselekmény”) és Gesetz über Ordnungswidrigkeiten (OWiG) § 10 Vorsatz und Fahrlässigkeit („szándékosság és gondatlanság”); Svájc: Schweizerisches Strafgesetzbuch. Art. 13 2. Vorsatz und Fahrlässigkeit. / Sachverhaltsirrtum. Abs. 2 („szándék és gondatlanság / tévedés a tényállásban”). A gondatlanság tehát kivételes vétkességi alakzat, csak akkor büntethető, ha törvény ezt elrendeli. Emiatt jóval erősebben érvényesül napjaikban a *nulla poena sine lege* elv, s a törvényalkotót arra kényszeríti, hogy amikor az megfogalmaz egy tényállást, akkor köteles megállapítani, hogy az adott esetben a gondatlan elkövetés is büntetendő-e, vagy az büntetlen marad. A bírák kimondott törvényi rendelkezés nélkül a tényállások gondatlan megvalósítására nem szabhatnak ki büntetést.

²⁶ János Jusztinger: Dogmatics of Criminal Law and the Roman Jurisprudence. Journal on European History of Law 2016/1. sz. 76. o.

²⁷ Ezzel szemben a magyar hatályos büntetőjogban a bűnelkövetés lelki háttere alapján ugyan ugyanúgy e két típusát különböztetjük meg a szándéknak, de eshetőleges szándéknál az elkövető tisztában van cselekménye jogellenességével, de emellett — a római jogi felfogással ellentétben — azzal is, hogy annak társadalomra veszélyes következményei lesznek. Ezt az elkövető az egyenes szándékkal cselekvővel ellentétben nem kívánja, hanem csak belenyugszik. Balogh — Tóth: i.m. 115. o.

²⁸ Tipikus esetei a gondatlan emberölésnek többek között: D. 48,19,11,2: „*cum in venando telum in feram missum hominem interfecit*” (Amikor a vadászaton a vadra dobott fegyverrel embert találnak el.); D. 48,19,1,3: „*casu magis quam voluntate homicidium admisit*”. (halált okozó kocsmai verekedés esete); Gaius D. 47,9,9 „*vero casu, id est neglegentia, aut noxiam sarcire iubetur*” (amikor tűzvész okozása miatt hal meg valaki).

²⁹ Ld. Nótári: (2012) i.m. 330. o.; Jusztinger János: A büntetőjogi dogmatika előképei az antik római jog kazuisztikájában. Benedek Ferenc kutatásainak tükrében. In: Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből (szerk. Biró Zsófia – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila). PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, Pécs 2016. 81-82. o.

³⁰ Zlinszky: (1997) i.m. 38. o.

gondatlanság gyakran összemosódik a szándékon kívüliséggel és a véletlen (*casus*) esetekkel.

31

A szándék (*dolus*) jelentőségét jelzi a római jogban annak általános büntethetősége mellett az is, hogy fogalma egyértelműen meg volt határozva, míg a *casus*³² definiálása relatíve tisztázatlan maradt.

Valamennyi monográfia, mely a római büntetőjogot vizsgálja, említést tesz a *dictator*, Lucius Cornelius Sulla (Kr. e. 82 — 79) törvényeinek (*leges Corneliae*) jelentőségéről.³³ Átfogó jelleggel foglalkozik vele Sály Pál Sulla büntetőjogi reformjai c. tanulmányában. Főként e reformintézkedések társadalmi és politikai hátterét, jogtörténeti előzményeit és a *dictator* célkitűzéseit ismerteti doktori értekezésében, s ezek tisztázása után tér rá a büntetőjogi rendelkezések elemzésére. A közfelfogás (*communis opinio*) szerint Sulla hét büntetőtörvényt alkotott, amelyek közül három — így a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló *lex Cornelia de sicariis et veneficis* is — a császárság ideje alatt is hatályban maradt. Ennek köszönhetően a törvény a iustinianusi kodifikáció eredményeként született művekben is megjelenik.

Sulla törvényeinek egyetlen apró eredeti részlete sem maradt ránk, s a *Codex* illetve a *Digesta* szövegeiből is nagyon keveset tudhatunk meg az eredeti rendelkezésekről. A posztklasszikus jogtudományi művek közül a *Sententiarum libri*, valamint a *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* tartalmaz a törvényekre vonatkozó fejezeteket. Irodalmi források közül elsősorban Cicero perbeszédeiből — így a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* esetén a Kr. e. 66-ban Cluentius Habitusszal szemben folytatott eljárás leírásából — lehet következtetni a büntető rendelkezések eredeti formájára. Sajnos azonban Cicero ritkán utal vád- és védőbeszédeiben a törvényi előírásokra. A tanulmány szempontjából azonban szerencsés, hogy jelenleg a *lex de sicariis et veneficis* tartalmáról tudunk a legtöbbet, s ezt a rendelkezést tekintjük a *dictator* legjelentősebb törvényének.³⁴ A legtöbb olyan forrás, amely emberölésről számol be, Marcianustól származik. A jogtudós ezekben azt mutatja be, hogy aki embert ölt,

³¹ Ahogy Ulpianus is leírta a D. 48,19,5,2-nél: „Refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere.” Azaz: a bűncselekményeket szándékosan vagy véletlenül lehetett elkövetni. A véletlen elkövetés eseteiben a szövegekben mindig ott van a gondatlan magatartás, amely a büntetés alapját képezi. Vö. Molnár: (2012) i.m. 583. o.; Jusztinger János: ‘Általános részi’ alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban. Scriptura 2015/2. sz. 110. o.

³²A *casus* magába foglalta a fel nem róható véletlen mellett a felróható gondatlanságot is. Gertraud Redl: Die fahrlässige Tötung durch Verabreichung schädigender Substanzen im römischen Strafrecht der Principatszeit. Revue Internationale des Droits de l’Antiquité 52. (2005) 323. o. Vö. Andreas Wacke: (1979) i.m. 544. o.

³³ Sály: (2002) i.m. 4. o.

³⁴ Sály: (2002) i.m. 7. o.

azt miként vonták felelősségre e törvény alapján.³⁵

A törvény hatálya — ahogy ezt Sály is hangsúlyozza³⁶ — már keletkezésekor csak a szándékos emberölésre terjedt ki, s ezt a következő fragmentum is alátámasztja, amely alapján egyértelműen megállapítható, hogy nem alkalmazták a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* azokra, akik ölési szándék nélkül cselekedtek.

D. 48,8,7 (Paulus l.S. de publ. iudic.):

„In lege cornelia dolus pro facto accipitur. neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. quare si quis alto se praecipitaverit et super alium venerit eumque occiderit, aut putator, ex arbore cum ramum deiceret, non praeclamaverit et praetereuntem occiderit, ad huius legis coercionem non pertinet.”

A töredékben olvasottak alapján a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* csak azt fenyegette halálbüntetéssel, aki mást szándékosan ölt meg, így azt, akinek öngyilkossági kísérlete másnak a halálához vezetett,³⁷ vagy a favágót, aki gondatlanul nem figyelmeztette a járókelőket a leeső faágak miatt, s ezzel egy gyalogos halálát okozta, nem az említett *lex Cornelia* alapján büntették. Amennyiben úgy vesszük, hogy baleset történt, akkor a büntetlenség indoka az, hogy a véletlen mindenképp kiesik a felelősség köréből.³⁸ A törvény hatálya azonban akkor sem terjedne ki a leírt esetre, ha a favágót, vagy az öngyilkost súlyos gondatlanság terhelné: itt — szemben sok szerződéses jogviszonnal — a súlyos gondatlanságot semmiképp sem lehet a szándékos elkövetéssel egyenértékűnek tekinteni.³⁹

A bűncselekmény passzív alanyával kapcsolatban, ahogy erre Sály is rámutat,⁴⁰ fontos kiemelni, hogy e személy nem lehetett maga az elkövető,⁴¹ s hogy e passzív alany lehetett akár rabszolga is, mert e törvény nem tesz különbséget s meggyilkolt személyek között társadalmi rangjuk alapján.⁴² Azért fontos ezt leszögezni, mert Rómában a posztklasszikus korig a

³⁵ Sály: (2002) i.m. 69. o.

³⁶ Sály: (2002) i.m. 71. o.

³⁷ Pontosabban: leugrott a magasból, rácsatt valakire, és így agyonnyomta azt. Wacke: (1979) i.m. 515. o.

³⁸ Molnár: (2012) 566. o.

³⁹ Wacke: (1979) i.m. 518. o.

⁴⁰ Sály: (2002) i.m. 69. o.

⁴¹ Andreas Wacke: Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 97. (1980) 50. o.

⁴² D. 48,8,1,2 (Marcianus 14 inst.): „*Et qui hominem occiderit, punitur non habita differentia, cuius condicionis hominem interemit.*” illetve Ulpianus is e véleményt osztja: Coll. 1,3,2 (Ulpianus 7 de officio proconsulis): „*Relatis*

rabszolga megölése nem számított emberölésnek, csupán dologrongálásnak (*damnum iniuria datum*). Emiatt véli többek között Biondi úgy, hogy a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján a rabszolgát nem tekintették passzív alannak.⁴³ Cloud azonban ezt az elméletet megcáfolta, amikor kifejtette, hogy a „*homo*”⁴⁴ kifejezés magába kell, hogy foglalja a rabszolgát is, illetve, hogy a Sulla által szabályozott bűncselekmény jogi tárgya alapvetően a közrend és közbiztonság volt, s nem az emberi élet.⁴⁵ Hasonlóan vélekedik Ulpianus is, aki azt írja,⁴⁶ hogy a törvény alapján akár rabszolga vagy *peregrinus* megölése esetén is helye van a felelősségre vonásnak.

A szándéknak a szándékos emberölést büntető *lex Cornelia de sicariis et veneficis* kibocsátása után egy évszázaddal később uralkodó Hadrianus (Kr. u. 24 — 138) is nagy jelentőséget tulajdonított rendeleteiben.⁴⁷ A principátus és dominátus korában a császárok — így például Hadrianus vagy Caesar⁴⁸ — rendeleteikkel szigorítottak a büntetésen, egyéb bűncselekményeket is a törvény hatálya alá vontak, s kidolgozták az emberölés különböző eseteit.⁴⁹ A tanulmányban vizsgált kérdéskör szempontjából különösen jelentősek azok a törvényhez írt *rescriptumok*, amelyek külön vizsgálják a nem szándékos emberölés esetét. E büntetőrendelkezésekben megállapított tényállások immateriális bűncselekményeket határoznak meg, ezt igazolja a következő, Hadrianus császár egyik rendeletéről szóló töredék:

D. 48,8,14 (Callistratus 6 de cogn.)

„*Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: "in maleficiis voluntas spectatur, non exitus."*

verbis legis modo ipse loquitur Ulpianus: haec lex non omnem, qui cum telo ambulaverit, punit, sed eum tantum, qui hominis necandi furtive faciendi causa telum gerit, coercet. Conspicit item eum, qui hominem occidit, nec adiecit cuius condicionis hominem, ut et ad servum et peregrinum pertinere haec lex videatur.” Sály: (2002) i.m. 69. o.

⁴³ Véleménye szerint a „*homo*” kifejezés kizárólag a „*liber homo*”-t jelölte, s az „*ad servum*” csak a szöveg utólagos kiegészítése (*interpolatio*) révén került a fragmentumba. Biondi, Biondo: *Il diritto romano Cristiano II*. Giuffrè, Milánó, 1952. 428. o.

⁴⁴ A jogi nyelvben a „*homo*” szó alatt sokszor kifejezetten a rabszolgát értjük. Hermann Gottlieb Heumann — Emil Seckel: *Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*. Lipsce 1958. 237. o.

⁴⁵ J. D Cloud: *The primary purpose of the lex Cornelia de sicariis*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 86. (1969) 262-263. o.

⁴⁶ Coll. 1,3,2.

⁴⁷ Redl: i.m. 309. o.

⁴⁸ Sály: (2002) i.m. 88. o.

⁴⁹ Molnár: (2012) i.m. 581. o.

A fragmentum szerint Hadrianus rendeletében megállapította, hogy jogellenességnél az elkövető szándékát kell figyelembe venni és nem az eredményt. A szándék jelentősége mutatkozik meg következő forráshelyen is:⁵⁰

D. 48,8,1,3 (Marcianus 14 inst.)

„*Divus Hadrianus rescripsit eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum [...]*”

A szöveg szintén Hadrianus egyik rendeletéről szól, amely szerint aki valakit szándékán kívül megölt, felmentették, míg azt, aki mást pusztán megsebesített, de emberölési szándékkal cselekedett, felelősségre vonták a *lex Cornelia* alapján.⁵¹ Azaz, a császári rendelet a kísérletet is befejezett bűncselekményként rendelte büntetni. Az eredményfelelősség kezdetleges büntetőjogi rendszert tükröz, Rómában az ősi jogra volt leginkább jellemző, s bizonyos esetekben — így emberölésnél is — már a XII táblás törvény figyelembe vett akarat elemeket.⁵² Ez is bizonyítja azt az elvet, hogy e törvény szankciója (*poena legis*) nem csak azokkal szemben volt alkalmazható, akik embert öltek.⁵³ Marcianus szerint ugyanúgy a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján vonták felelősségre azt, aki emberölés vagy lopás szándékával, fegyverrel járkált.⁵⁴ Cicero is amellet érvel, hogy a törvény nem csupán a gyilkosságot, hanem az emberölés céljából történő fegyverviselést is tiltja,⁵⁵ habár a Milo elleni

⁵⁰ Kicsit másképp írja le Hadrianus rendeletének érvényesülését Ulpianus a Coll. 1,6,1-2 fragmentumban: „*Distinctionem casus et voluntatis in homicidio servari rescripto Hadriani confirmatur. Verba rescripti: „Et qui hominem occidit absolvi solet, sed si non occidendi animo id admisit: et qui non occidit, sed voluit occidere, pro homicida damnatur. [...]*” Emellett Caracalla is beszámol a C. 9,16,1-ben arról, hogy a köztársaságkorának utolsó évszázadától az emberölést büntető *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alkalmazásának előfeltétele volt az ölési szándék. „*Frater vester rectiur fecerit si se praesidi provinciae obtulerit: qui si probaverit, non occidendi animo iustum a se percussus esse, remissa homicidii poena secundum disciplinam militarem sententiam proferet. Crimen enim contrahitur, si et voluntas nocendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improviso casu potius quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae imputantur.*”

⁵¹ Molnár: (2012) i.m. 579. o.

⁵² Nótári: (2012) i.m. 327. o.

⁵³ Sárny: (2002) i.m. 71. o.

⁵⁴ D. 48,8,1 pr.

⁵⁵ Cic. Mil. 4,11; De a szónok máshol is kiemeli, hogy nincs különbség aközött, aki embert ölt, vagy e célból fegyvert viselt. Cic. Rab.perd. 6,19; Vö. Charles Duke Yonge (fordító): M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero. H. G. Bohn, London. 1891. vagy <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0020%3Atext%3DMil.%3Achapter%3D4%3Asection%3D11> (2016.11.23.) Ugyanezt állítja Paulus a PS. 5,23-ban, és Claudius Saturninus a D.

perben⁵⁶ a szónok azt igyekezett bizonyítani, hogy aki önvédelemből használta fegyverét, az a fegyvert alapvetően nem emberölési szándékkal tartotta magánál.⁵⁷ Ebből — amint erre Höbenreich is utal⁵⁸ — arra következtethetünk, hogy ha a terhelt, illetve annak védője igazolni tudta az ölési szándék hiányát, akkor a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* szerinti büntetés elkerülhető volt.

A klasszikus korra a szándékosság és gondatlanság közti különbségtétel még inkább jellemzővé vált, a materiális tényállásokat fokozatosan felváltották az immateriális bűncselekmények, s már nem csak a súlyosabb bűncselekményeknél büntették a gondatlan elkövetőt.

Sulla törvényével számos újítást vezetett be a méregkeverés (*veneficium*) körében.⁵⁹ A *dictator* törvénye már nem csak azt büntette, aki méreggel embert ölt, hanem azt is, aki célzatosan, emberölési szándékkal állított elő, adott el, illetve forgalmazott mérget. Ez olvasható a következő töredékekben, amelyek közül egyik a *lex Corneliából* vett részlet, a másik pedig a *Digesta* 48. könyvéből vett fragmentum.⁶⁰

Részlet a *lex Cornelia de sicariis et veneficis*ből

„[...] *legis Cornelia capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit, vel habuerit, plecitur.* [...]”

D. 48,8,3,1 (Marcianus 14 inst.):

„*Eiusdem legis poena adfcitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit.*”

A fentiek alapján a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján büntetendő az is, aki emberölési célzattal mérget előállít, elad vagy magánál tart, illetve — a második forrásszöveg

48,19,16,8-ban. Diocletianus és Maximus egyik császári rendeletében is ennek megfelelően szabályozzák az emberölést. Vö. C. 9,16,6; s ez olvasható Iustinianus Institúcióiban is: Inst. 4,18,5.

⁵⁶ Cic. Mil. 1-105. *Charles Duke Yonge* (fordító): M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero. H. G. Bohn, London. 1891.

⁵⁷ *Cloud*: (1969) i.m. 259. o.

⁵⁸ *Höbenreich*: (1990) i.m. 265-266. o.

⁵⁹ *Sáry*: (2002) i.m. 74. o. A méregkeverés jogi szabályozása egyébként visszanyúlik a királykorba. Plutarkhosz szerint Romulus egyik törvénye alapján a férj elűzhette közös otthonukból feleségét, ha az megmérgezte gyermekeit. Plut. Rom. 22.

⁶⁰ Ezt írja le Cicero is a Cic. Cluent. 54,148-ban, illetve Paulus a PS. 5,23,1-ben.

alapján — e törvény szerint büntetendő, aki nyilvánosan forgalmaz valamely rossz gyógyszert (mérget), vagy azt emberölési célzattal tartja magánál.

A bűnösséget alapvetően elsősorban az elkövető szándékos magatartása alapozta meg.⁶¹ A fentiekben tárgyalt büntetőszemléletet mégsem tartom következetesnek, mert ez alapján mindkét elkövető típus felelősségre vonása elmaradhatott: a gondatlan emberölés elkövetője emberölési szándéka hiánya miatt, az emberölést megkísérlő személy esetében pedig azért, mert káros eredmény nélkül ölési szándéka nem derült ki. Egy később ismertetett D. 48,8,3,3-ban leírt töredékben arról olvashatunk, hogy a rendeletben felsorolt, illetve hasonló mérgező anyagoknak már pusztán az átadása esetén alkalmazták a törvényt. Az átadással megvalósuló tényállás azonban sokszor nem jutott a hatóságok tudomására, mert ha elmaradt a káros eredmény, a személy, aki az anyagot kapta, vagy helyette esetleg hozzátartozói nem követeltek elégtételt. Felelősségre vonásra általában csupán akkor került sor, ha egy káros eredmény bekövetkezett. Ez nyilvánvalóan kimutatta, hogy a kereskedő a vevőjét nem figyelmeztette megfelelően a szer veszélyeire, és az adagolás tekintetében sem volt körültekintő. Azaz, a halálos kimenetel egyértelműen jelezte az elkövető véttségét.⁶²

A D. 48,8,3,1 és a PS. 5,23,1, illetve Cicero Cic. Cluent. 54,148-as beszéde alapján megállapítható, hogy Sulla a méregkeverés (*veneficium*) körében számos újítást vezetett be. Törvénye révén már nem csak a méreggel való emberölést, hanem a méreggel emberölési célból való visszaélést is büntette. Ezek célzatos cselekmények, tehát kizárólag egyenes szándékkal valósulhatnak meg. Ha az eladó nem tudott arról, hogy a méreg vevőjét emberölési szándék vezeti, nem vonhatták felelősségre.⁶³

III. Összegzés

Ugyan a római jog alatt főként a magánjogot értjük, ahogy korábban is említettem, már az ókorban megjelent a *ius publicum* és *ius privatum* elkülönülése. A mai kontinentális jogrendszerekben a büntetőjog közjogi jellegű jogág, ezt jelzi többek között, hogy a bűncselekmények ma közüldözés alá esnek és közbüntetéssel sújtják azokat.

Habár a modern büntetőjogi dogmatika által kidolgozott fogalmakat teljesen nem lehet visszavezetni az ókorba, abban biztosak lehetünk, hogy már az archaikus jog ismerte a különböző véttségégi alakzatokat, amelynek a tanulmány által vizsgált kérdéskörben is

⁶¹ Molnár: (2012) i.m. 581 o.

⁶² Redl: i.m. 316. o.

⁶³ Dieter Nörr: Causa mortis. Beck, München 1986. 99. o.

meghatározó szerepe van, ugyanis itt az elkövetői szándék megítélését mutatom be az emberölésnél a római jogban a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján.

Ahogy a fentiekben is kifejtettem, a királyság korának végére Rómában az emberölés bűncselekményét három tényállásba sorolták: *homicidium*nak nevezték az emberölést általában, *sicarius*nak a rablógyilkost és *veneficus*nak a méregkeverőt. A köztársaság korára jelentősen finomították az emberölés tényállását: kimondták, hogy az emberölés, amely nem „*dolo*”, azaz nem szándékosan történik, nem büntetendő.

A tanulmányomban írottak alapján is arra következtethetünk, hogy ha a terhelt vagy védője igazolni tudta az ölési szándék hiányát, akkor a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló törvény, a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* szerinti büntetés elkerülhető volt. Hatálya eredetileg csakis a szándékosan elkövetett bűncselekményekre terjedt ki, s csak jóval később, több császári és szenátusi határozat révén vonatkozott a nem szándékos elkövetésre is. A szándék (*dolus*), mint vétkeességi alakzat, jelentős volt a római jogban, ezt jelzi annak általános büntethetősége mellett az is, hogy fogalma egyértelműen meg volt határozva, míg a *casus* definiálása relatíve tisztázatlan maradt.

E tanulmány középpontjában tehát az elkövetői szándéknak a fentebb is említett törvény alapján történő megítélése áll. A D. 48,8,7-ben olyan személyről olvashattunk, akinek öngyilkossági kísérlete másnak a halálához vezetett, és egy favágóról, aki gondatlanul nem figyelmeztette a járókat a leeső faágak miatt, s ezzel egy gyalogos halálát okozta. A *lex Cornelia de sicariis et veneficis* itt nem alkalmazták annak ellenére, hogy haláleset történt, mert hiányzik a szándékosság: mind az öngyilkos, mind a favágó gondatlanul cselekedett.

A D. 48,8,14-ben Hadrianus rendeletéről olvashattunk, amelyben megállapította, hogy jogellenességnél az elkövető szándékát kell figyelembe venni és nem az eredményt. Ez fejtett jogrendszert tükröz, ugyanis ez esetben elsősorban az elkövetőnél a szubjektív akarati elemet vizsgálták, s nem a bűncselekmény eredményét. A szándék jelentősége mutatkozik meg a fentebb bemutatott D. 48,8,1,3-ben is, amelyben arról olvashattunk, hogy ha valaki más szándékán kívül megölt, felmentették, míg azt, aki más pusztán megsebesített, de emberölési szándékkal cselekedett, felelősségre vonták a *lex Cornelia* alapján. Már a klasszikus korra a szándékosság és gondatlanság közti különbségtétel jellemző volt, a materiális tényállásokat fokozatosan felváltották az immateriális bűncselekmények, s már nem csak a súlyosabb eseteknél büntették a gondatlan elkövetőt.

A hatályos büntetőjogban a gondatlanságból elkövetett bűncselekményeknek gyakoriságuk miatt nagy jelentősége van. A római jog azonban a gondatlanságból elkövetett

emberölés átfogó büntetőjogi szabályozása nélkül is megfelelően működött. Ennek oka egyrészt, hogy a gondatlan bűnelkövetések gyakorisága a jelenkori büntetőjogi gyakorlatban a gépek fokozódó használatba vételének és elsősorban a fokozódó közúti közlekedésnek a következménye, másrészt, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységek, amelyek könnyen vezethetnek gondatlanságból elkövetett emberöléshez, az ókorban szinte csak a rabszolgák esetében merültek fel. Így szándékos elkövetésekről jóval több fragmentum számol be, mint gondatlanságról.

A lex Cornelia de sicariis et veneficis egyik részletének ismertetésével arra mutattam rá, hogyan büntették e törvény alapján azt, aki emberölési célzattal mérget állított elő, adott el vagy tartott magánál. Ide kapcsolódik a D. 48,8,3,1, amelyben arról olvashattunk, hogy szintén e törvény szerint büntetendő, aki nyilvánosan forgalmaz valamely rossz gyógyszert (mérget), vagy azt emberölési célzattal magánál tartja

Összességében tehát e tanulmányban megismerhettük a szándékos emberölés megítélését a római jogban egy adott törvény alapján, amely az évtizedek során változtatásokon ment keresztül, így a császárkorra már a gondatlan emberölésre is alkalmazták.